

RECENZIIJA

Asta Balčiūnienė

Jūratė Lubienė, Asta Leskauskaitė (sud.). *ŠIAURĖS ŽEMAIČIAI KRETINGIŠKIAI. Mokomoji knyga*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020. 283 psl.

XXI a. pirmojoje pusėje lietuvių kalbos tarmių gyvybingumas ir prestižas (lyginant su sovietiniu laikotarpiu) auga (Meiliūnaitė 2020, 51), tačiau dėl intensyvios migracijos, ekonominių ir sociokultūrinių pokyčių kai kurių šnektų perdavimas ateities kartoms yra problemiškas. Pavyzdžiui, nyksta ar yra sunykę kai kurie vakarų žemaičių, rytų aukštaičių ir kt. patarmių punktai, jaunimas vengia kalbėti tarmiškai (LGST, 2014; Balčiūnienė, Meiliūnaitė, Rinkauskienė, 2019; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, 2019 ir kt.). Nepaisant to, reikia pabrėžti, kad daugelyje Lietuvos etnografinių regionų tarmiška kalba iki šiol aktyviai vartojama visų kartų atstovų ir suprantama kaip regioninės tapatybės dalis. Taigi tam tikra dalis visuomenės, kuriai svarbūs jos tautinės kultūros ir tapatybės aspektai, susidomėjimo tarmėmis nepraranda. Tai neretai susiję su švietimo, kultūros ir kitų iškilių asmenybių veikla (kuriamos tarminės draugijos, folkloro ansambliai, vykdomi edukaciniai užsiėmimai, tarmiškai rašoma regioninėje spaudoje, kuriam tarminė poezija ir pan.). Ypač svarbus vaidmuo didinant tarmės prestižą tenka švietimo įstaigoms, formuojančioms jaunosios kartos kalbines nuostatas. Tai įrodo ir Norvegijos pavyzdys, kur „vietinių dialektų daug ryškesnį gyvybingumą nei kitose industrializuotose šalyse iš esmės užtikrino kalbų planavimas švietimo srityje, ginant vietines tarmes ir saugant natūralią vietinių atmainų vartoseną nuo standartizacijos būtent edukacinėje sistemoje“ (Ramonienė 2013, 2). Lietuvoje bendrojo ugdymo švietimo sistemoje parengtos ir motyvuotos politikos, skatinančios tarminę vartoseną, dar pasigendama, nes mokyklose tarminis ugdymas gana stichiškas, skatinama „mokyti tik bendrinės kalbos ir tik ją vartoti viešojoje erdvėje“ (Ramonienė 2013, 2). Be to, ne vienam švietimo ir kultūros darbuotojui, tarmių vartosenos plėtos entuziastams kartais „trūksta įrankių“, lei-

džiančių jiems skaityti, užrašyti, o kartais ir vertinti tarminius faktus. Taip yra ir dėl to, kad moksliniai dialektologiniai tyrimai ne specialistams dažnai yra sunkiai suprantami (ypač sudėtinga skaityti transkribuotus tekstus). Todėl dialektologai stengiasi atliepti tarmėtyros populiarinimo, tarmės sklaidos taikomojo pobūdžio poreikius. Vienas iš sėkmingiausių dialektologų „atsigręžimo“ į mokyklas (mokytojus ir mokinius plačiaja prasme) pavyzdžių yra Astos Leskauskaitės (LKI) ne vieną dešimtmetį vadovaujamas projektas „Lietuvių kalbos tarmės mokyklai“¹, kurio vykdytojai išleido visą pluoštą mokomųjų knygų, skirtų atskiroms lietuvių patarmėms. Šiuose leidiniuose patraukliai supažindinama su atskirų patarmių ypatybėmis, paaiškinami tarminių tekstų užrašymo principai, pateikiami įvairių tarminių tekstų pavyzdžiai, kuriuos galima ne tik skaityti, bet ir klausyti (garso įrašai elektroninėse laikmenose), akcentuojamas jų gimtosios patarmės ir gimtojo krašto savitumas ir kt.

Jūratės Lubienės ir Astos Leskauskaitės parengta mokomoji knyga „Šiaurės žemaičiai kringiškiečiai“ (knyga ir elektroninė laikmena) – tai dar vienas svarus indėlis į minėtų leidinių seriją „Lietuvių kalbos tarmės mokyklai“. Nors žemaičių jaunimą iš esmės galima laikyti nuolatiniais aktyviaisiais tarminiais vartotojais (leidinyje pabrėžiama, kad „tarmiškai šneka visos trys kartos. Ir ne tik šeiminėje, bet ir visuomeninėje aplinkoje“, p. 7), tačiau tik nuolat keliant tarmės prestižą, atskleidžiant jos savitumą, sistemiškumą, įdomumą ir svarbą vaikams bei jaunimui, galima užtikrinti jos tęstinumą ateityje. Taigi ši knyga atveria galimybę tarminiams vartotojams pažvelgti į jų gimtąją patarmę kaip į sistemą; gebėti vertinti jos raidą ir gilintis į fiksavimo, pateikimo ir sklaidos aspektus. Kita vertus, atrinkti įvairios tematikos tarminiai tekstai turi išliekamąją vertę, nes fiksuoja tam tikro laikotarpio šiaurės žemaičių kringiškių patarmės vystymosi stadiją.

¹ Mokomųjų knygų ir elektroninių laikmenų rengimą ir leidybą remia Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Visi serijos leidiniai buvo parengti ir išleisti šių programų lėšomis:

Mokslų ir leidybos projektas *Lietuvių kalbos tarmės mokyklai*, remtas iš VLKK Tarmių ir etninių vietovardžių išsaugojimo 2001–2010 metų programos lėšų, 2004–2010 m., vad. Asta Leskauskaitė;

Mokslų projektas *Lietuvių kalbos tarmės mokyklai*, remtas iš VLKK Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programos lėšų, 2014–2016 m., vad. Asta Leskauskaitė;

Leidybos projektas *Lietuvių kalbos tarmės mokyklai*, remtas iš VLKK Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programos lėšų, 2017 m., vad. Asta Leskauskaitė;

Leidybos projektas *Lietuvių kalbos tarmės mokyklai*, remtas iš VLKK Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programos lėšų, 2018 m., vad. Asta Leskauskaitė;

Leidybos projektas *Tarminių leidinių publikavimas*, remtas iš VLKK Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programos lėšų, 2020 m., vad. Rima Bakšienė.

Taip pat įvairi tekstų tematika, atrinktas pluoštas tarminės poezijos palengvins gimtosios mokinių patarmės sklaidą su etnine kultūra susijusioje nepamokinėje veikloje. Taigi šis leidinys – tai svarbus „įrankis“, padėsiantis plėsti kretingiškių patarmės vartosenos sferas, kelti patarmės prestižą.

Būtina akcentuoti, kad ši knyga svarbi ne tik šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės vartotojams, bet ir visiems mokytojams lituanistams, per lietuvių kalbos pamokas siekiantiems mokinius supažindinti su lietuvių kalbos tarmėmis, nes šiame leidinyje išsamiai aprašomi šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės ypatumai, pateikiami tarmės mokymo metodiniai patarimai, įvairūs tarminiai tekstai, sudarytas trumpas teminis tarminis žodynėlis ir pan. Leidinys reikalingas ir dialektologams, lietuvių filologijos studentams, neformaliojo švietimo darbuotojams ir visiems, besidomintiems lietuvių kultūra. Taigi knyga skirta gana plačiai adresatų grupei, tačiau didžiausias dėmesys skiriamas pagrindiniam adresatui – mokytojui ir mokiniui.

Mokomosios knygos „Šiaurės žemaičiai kretingiškiai“ struktūra yra labai gerai apgalvota: išlaikyti pagrindiniai kitų šios serijos leidinių struktūriniai elementai ir kūrybingai bei išradingai įtraukiami nauji, pavyzdžiui, rubrika „Ar žinote?“, kurioje pateikiami kalbotyros, istorijos, etninės kultūros ir kt. faktai, skatinantys mokinius plačiau pasidomėti kalbos ir kultūros, kalbos ir istorijos ryšiais. Dar vienas svarbus privalumas – po kiekvieno skyriaus ar poskyrio suformuluoti metodiškai gerai apgalvoti klausimai ir užduotys, skirti pagrindiniams faktams padėti įsiminti ar mokinių kūrybiškumui, savarankiškumui atskleisti, jų kalbinės raiškos savitumui ir kalbotyros kompetencijoms ugdyti. Taip pat labai informatyvos, padedančios atskleisti turinio esmę, knygos iliustracijos (nuotraukos, žemėlapiai ir pan.).

Leidinį sudaro kelios dalys. „Pratarmėje“ apžvelgiamas knygos aktualumas ir pobūdis, „Metodinių patarimų“ skyriuje pagrindžiami tarmių mokymo(si) koncepcijos aspektai, nurodoma, kaip mokyti tarmės, remiantis vidine dalykinė integracija, pateikiami tarmės sklaidos būdai pamokinėje ir nepamokinėje veiklose, supažindinama su tarminių duomenų fiksavimo ir analizės pagrindais. Ypač naudinga, kad konkrečiais pavyzdžiais pagrindžiama, kaip tarminiai faktai gali būti naudojami per kalbos sistemos pažinimo pamokas, pvz., „sinonimams aptarti gali būti pravartus šioje knygoje spausdinamas šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės teminis žodynėlis“ (p. 19) ir pan. Taigi mokytojams išsamiai atskleidžiami tarminių kompetencijų ugdymo(si) būdai ir galimybės.

Įvadinėje dalyje pristatomi tarminių tekstų užrašymo būdai (aptariami ne tik transkripcija ir transponavimas, bet ir žemaičių rašyba), pagrindiniai lietuvių tarmių tyrinėjimų ir klasifikavimo aspektai. Nors ši dalis pasižymi tikslumu ir lakoniškumu, tačiau kelia abejonių teiginys, kad „Žemaitė (1845–1921), gimū-

si Bukañtėje (Plūngės r.), kūrė gimtąja šiaurės žemaičių kretingiškių patarmę“ (p. 38). Tikrai žinoma, kad ši autorė rašė žemaitiškai, bet vargu, ar jos gimtąja tarme galėtų būti laikoma kretingiškių patarmė, nes bajorų šeimoje augusi Žemaitė pati yra rašiusi, kad „namuose kalbėjo lenkiškai ir „Lenkija mieliausia tėvynė liko <...>“ (Ruseckaitė, 2017, 172). Manychiau, kad mokiniams būtų prasminga diskutuoti ne tik apie Žemaitės biografijos ir kalbinio kodo kaitos / pasirinkimo ryšį, bet ir apie apskritai *gimtosios tarmės* sąvokos aprėptį (pvz., kokia tarmė yra gimtoji, jei vaiko tėvas yra kretingiškis (kalba su vaiku savo gimtąja tarme), o mama – panevėžiškė, su vaiku bendraujanti panevėžiškių ir bendrinės kalbos mišiniu ir pan.).

Skyriuje „Šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės aprašas“ išsamiai aprašytos šios patarmės ypatybės. Pasirinktas metodiškai pagrįstas būdas pagrindines fonetines ypatybes aiškinti pasitelkus smulkiosios tautosakos pavyzdžius. Tai ne tik iliustratyvu, bet ir padeda lengviau įsiminti fonetines patarmės ypatybes, suvokti jų esminius skirtumus nuo kitų gretiminių patarmių. Akcentuojami ir paaiškinami tarminių formų įvairavimo atvejai, atkreipiamas dėmesys į šnektų skirtumus. Taigi kretingiškių patarmės gramatikos ypatybės pristatomos tiksliai ir nuosekliai (net ir vizualiai atskiriant pagrindinius ir nepagrindinius aspektus). Taip pat atkreipiamas dėmesys į patarmės kaitą. Ypač išsamiai aprašomas leksikos savitumas. Pateikiant tarmybių tipus, paaiškinamas jų skyrimo pagrindas, jie gausiai iliustruojami pavyzdžiais. Taip pat pristatomi du publikuoti šiaurės žemaičių patarmės žodynai ir šiame leidinyje pateiktas žodynėlis, kuriuose moksleiviai skatinami ieškoti tarminės leksikos pavyzdžių. Akcentuojama, kad ši patarmė – ir kuršių genties, nepalikusios rašytinių šaltinių, kalbos relikto archyvas. Apibendrinant galima pasakyti, kad svarbiausias šio skyriaus privalumas yra patarmės sistemos funkcionavimo, savitumo atskleidimas.

Kitame, didžiausios apimties, skyriuje (jį sudaro net 88 p.) pateikti šiaurės žemaičių kretingiškių šnektų tekstai, kurių tematika aktuali ir įdomi, nes apima svarbiausius žmogaus gyvenimo etapus ir patirtis (vaikystė, jaunystė, karas, tremtis, santykiai su kitataučiais, laisvalaikis ir pan.). Būtina akcentuoti, kad šių tekstų tematika gali būti naudinga ir istorijos mokytojams, ir etnologams, ir šio krašto kultūros darbuotojams. Ypač vertinga, kad kretingiškių patarmės vartotojai mokytojai ir mokiniai per lietuvių kalbos pamokas galės pasinaudoti tautosakos teksta, gilintis į tarminių tekstų užrašymo ypatumus, analizuoti patarmės kaitą, lygindami tradicinę patarmę su dabartine.

Nuo tradicinės patarmės tekstų nuosekliai pereinama prie dabartinės patarmės, nes skyriuje „Tarminė poezija“ trumpai apžvelgiamos net 12-os tarmiškai rašančių poetų biografijos, pateikiama po keletą tarminių eilėraščių. Ši medžiaga liudija šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės gyvybingumą, nes patarmė varto-

jama ne tik izoliuotuose, bet ir solidarumo domenuose, vystosi ne tik buitinis, bet ir meninis stilius. Taigi tiek tradicinės, tiek dabartinės patarmės tekstai įrodo, kad kretingiškių patarmė yra regioninės tapatybės, istorinės atminties ir regiono unikalumo raiškos ir išlikimo garantas.

Kitame skyriuje apžvelgiami iš šio krašto kilusių kalbininkų darbai ir biografijos. Išskirtinis dėmesys skiriamas didžiausius darbus tiriant kretingiškių patarmę nuveikusiems A. Saliui ir J. Aleksandravičiui pristatyti. Ypač patraukliai, remiantis pačių kalbininkų ir jų amžininkų prisiminimais, pristatomi jų biografijos faktai, aptariami svarbiausi atlikti tyrimai. Pateikiama A. Salio nuomonė apie mokyklos svarbą ugdant kalbos jausmą, remiantis gimtąja tarme; aptariamas J. Aleksandravičiaus sudarytas „Kretingos tarmės žodynas“, akcentuojama jo reikšmė. Tuo pačiu principu apžvelgiami ir kitų kalbininkų svarbiausi gyvenimo ir darbinės veiklos aspektai. Mokiniai ne tik supažindinami su kalbotyros tyrinėjimų tematika, specifika, bet ir nuolat pabrėžiama kretingiškių patarmės, kaip tyrinėjimo objekto, reikšmė, atskleidžiant lietuvių kalbos raidos procesus, kalbinius kontaktus. Kita vertus, toks gausus žymių kalbininkų, kilusių iš šio tarminio arealo, būrys įrodo, jog gimtosios tarmės sistema ugdo gebėjimus, reikalingus kalbai tirti.

Skyrius „Teminis tarminių žodžių žodynėlis“ taip pat labai įdomus. Žodynėlio tipas yra apgalvotas – žodžiai grupuojami ne pagal abėcėlę, o pagal jų semantinį artimumą, pagal tikrovės sritis, kurias jie pavadina. Pasirinktos teminės sritys „Žmogus“, „Žmogaus namai, buitis“, „Gamta“, susijusios su aktyviaja vartoseną, todėl ypač pagirtinas šio žodyno sudarytojos J. Lubienės siekis turtinti patarmės vartotojų žodyną. Tai ji daro pateikdama kuo daugiau savakilmės leksikos pavyzdžių, liudijančių gausius patarmės išteklius. Žodynėlyje užfiksuotos tarmybės, frazeologizmai, atskleidžiantys unikalius protėvių pasaulėjautos ypatumus. Ši leksika praturtins mokinių žodyną, skatins juos rinkti tarminę leksiką, tinkamai ją užrašyti (žodynėlyje leksemos užrašomos žemaitiškąja rašyba ir transponuotai). Vis dėlto žodynėlio vertė būtų didesnė, jei būtų pateikta ir leksemų gramatinių požymių charakteristika. Pavyzdžiui, pasyviešiams patarmės vartotojams gali kilti problemų nustatant daiktavardžio *lielie* „kūdikis“ (p. 267) giminę (t. y. ar jis bendrosios, ar vyriškosios, ar moteriškosios giminės), kyla klausimas, kodėl prie leksemos *kramolkė* menk. „galva“ nepateikta santrumpa hibr. (p. 269), nes ši charakteristika žodynėlyje žymima.

Leidinio pabaigoje pateiktas tarminių punktų ir pagrindinių dialektologijos leidinių sąrašas.

Kalbant apie šio leidinio visumą, būtina akcentuoti, kad knyga „Šiaurės žemaičiai kretingiškiai“ parengta kruopščiai, apgalvotai, kokybiškai ir atliepia pagrindinio adresato (mokytojų ir mokinių) reikmes, sietinas su gimtosios pa-

tarmės vertės didinimo ir sklaidos paradigmomis. Išvardyti keli diskusinio ir rekomendacinio pobūdžio pastebėjimai tikrai nesumenkina šio leidinio reikšmės. Autorių siekis, kad šio leidinio skaitytojai gilintųsi į tautinio / regioninio identiteto aspektus, vertintų ir brangintų gimtąją tarmę / kalbą, yra atskleidžiamas labai kompleksiškai – nuo garso iki teksto, nuo gramatinės sistemos iki kūrybinės raiškos, pasaulėžiūros ir pasaulėjautos lygmenų. Be jokios abejonės, mokomoji knyga „Šiaurės žemaičiai kretingiškiei“ yra naudinga ir šios unikalios patarmės atstovams, ir visiems, besidomintiems Lietuvos tarmėtyra, istorija ir etnine kultūra. Taip pat šis leidinys reikšmingai prisidės prie švietimo politikos, skatinančios tarminę vartoseną, formavimo ir įgyvendinimo.

LITERATŪRA

- Balčiūnienė, Asta; Meiliūnaitė, Violeta; Rinkauskienė, Regina. *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*. Kolektyvinė monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019. 323 p.
- LTGT – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai). Kolektyvinė monografija. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: „Briedis“, 2014.
- Meiliūnaitė, Violeta. Tarmių gyvybingumo matmenys XXI a. pradžioje. *Res humanitariae*, 2019, nr. 26, p. 50–59. Prieiga per internetą: <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/2046/pdf>
- Ramonienė, Meilutė. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* 2013, nr. 2, p. 1–18. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomajikalbotyra/article/view/17260/16426>
- Ruseckaitė, Aldona. Rašytojos Žemaitės (meninė) gyvenimo rekonstrukcija remiantis archyvalijomis. *Bibliotheca Litwana: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*, 2017, nr. 40, p. 171–180. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/Bibliotheca-Litwana/article/view/12132/10717>